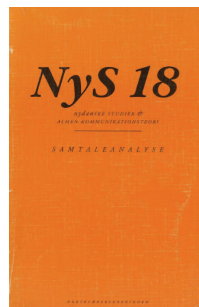

NyS

Forfatter:	Helle Lehrmann Madsen
Anmeldt værk:	Norman Fairclough: <i>Discourse and Social Change</i> , Polity Press, 1992
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 18. <i>Samtaleanalyse</i> , 1994, s. 119-126
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

ANMELDELSE AF NORMAN FAIRCLOUGH: DISCOURSE AND SOCIAL CHANGE

AF HELLE LEHRMANN MADSEN

Norman Fairclough skriver i forordet til *Discourse and Social Change*, Polity Press, 1992, at hans hovedærinde med bogen er at lade den lingvistiske forskning bidrage til udforskningen af social og kulturel *forandring*. Efter hans mening har formalistiske og kognitive paradigmer i alt for lang tid domineret lingvistikken, ligesom han beklager det skarpe skel mellem lingvistik og samfundsforskning (som nok må siges ikke at være mindre skarpt hertillands!). Lingvisterne bør udnytte "the linguistic turn" i samfundsvidenskaberne og komme med et bud på, hvordan diskursanalyse kan udføres i praksis – også af andre end lingvister. Dette bud skal forekomme samfundsforskere troværdigt og må derfor bevæge sig ind på deres forskningsfelt på et solidt videnskabeligt grundlag. Ligesom diskursanalytikere med en sprogvidenskabelig baggrund kan have brug for en større bevidsthed om samfundsvidenskabelige forholds indflydelse på den lingvistiske tekst. Faircloughs bog udgør sådan et bud på, hvordan en analyse kan gribes an – både praktisk og teoretisk.

Bogen repræsenterer et forsøg på at kombinere diskursanalyse i den lingvistiske betydning af begrebet med samfundsanalyse og studier af social forandring. *Social forandring* (social change) er et nøgleord i bogen – diskursanalysens hovedopgave er ifølge Fairclough at belyse, hvordan social og kulturel forandring finder sted.

Ved diskurs forstår Fairclough en sammensmeltning af begrebet, sådan som det har været anvendt inden for samfundsvidenskaberne med et mere rendyrket lingvistisk diskursbegreb. På den ene side en Foucaultsk forståelse af diskurs som en måde at strukturere viden og social praksis på – og dermed også en måde at konstruere subjekter på; et eksempel kunne være den måde, den dominerende medicinsk-videnskabelige diskurs konstruerer patienter på, sat over for en alternativ-medicinsk diskurs. Og på den anden side et diskursbegreb med vægten lagt på interaktionen mellem afsender

og modtager, som beskæftiger sig med en overordnet sproglig organisering af talt og skrevet sprog. Fx turn-taking, åbning/lukning, narrative strukturer. Ud af dette fremstår et diskursbegreb, som Fairclough beskriver som tredimensionalt, idet enhver forekomst af diskurs på samme tid er *en tekst* (skriftlig eller mundtlig), et eksempel på *en diskursiv praksis* og et eksempel på *en social praksis*. Jeg skal komme nærmere ind på dette nedenfor.

Dette multidimensionale diskursbegreb er således funderet i ret forskellige teoretiske retninger; Fairclough kombinerer en solid læsning af Michel Foucault med Jürgen Habermas og Antonio Gramsci (og Karl Marx), mens han i sine lingvistiske læsninger holder sig til De britiske Øer og Australien, dvs. Robert Hodge, Gunther Kress og især M.A.K. Halliday. Det er et ambitiøst projekt at ville omsætte teoretikere som Foucault, Habermas og Gramsci til praksis, men er det ikke på den anden side det, vi har gået og sukket efter i årevis? En metode til at kombinere en tæt, sproglig analyse med en analyse af tekstproduktionsprocessen inden for rammerne af samfundsanalyse og studiet af social og kulturel forandring? Det forekommer i hvert fald mig, at sprogets rolle i samfundslivet ikke er blevet mindre vigtig de senere år, især hvad angår sociale forandringer. Ikke bare har sproget været involveret i disse forandringer, men forandringerne udgøres i høj grad af forandringer i de sproglige praksisser.

Bogen består af 8 kapitler, en fyldig litteraturliste og et udmærket indeks.

I de to første kapitler forholder Fairclough sig til den tradition, han skriver i. Foucault får et kapitel for sig selv (kapitel 2), som den måske mest indflydelsesrige forsker i kritisk diskursanalyse inden for de sociale videnskaber, mens kapitel 1 er helliget en gennemgang af andre, kritiske og ukritiske, tilgange til emnet. I realiteten omtaler Fairclough kun den angelsaksiske, kritiske tradition repræsenteret ved "critical linguistics".

I kapitel 3 fremlægger Fairclough sit eget bud på en syntese mellem en lingvistisk og en socialt orienteret diskursteori; dette udfoldes i de følgende kapitler. Således behandler han i kapitel 4 *intertekstualitetsbegrebet*, som er det mest centrale for ham i analysen af de diskursive praksisser – dvs. af tekstproduktion, distribution og forbrug af tekster. Begreber som genre, stil, aktivitetstype og selvfølgelig diskurs bliver beskrevet i forhold til forskellige diskurskonventioner.

Kapitlerne 5 og 6 beskæftiger sig med *tekstanalyse*, sådan som denne kan bedrives ud fra Hallidays opdeling af analyseperspektivet i henholdsvis det interpersonelle (kapitel 5) og det ideationelle (kapitel 6). Det første lægger

således vægten på konstruktionen af de *sociale identiteter* og *selvet* og de teksttræk, som hovedsagelig beskriver dette, det andet på konstruktionen af den *sociale virkelighed*.

Efter således at have været igennem den diskursive praksis (kapitel 4) og tekstanalysen (kapitel 5 og 6), kommer vi i kapitel 7 til den *sociale* praksis. Her er hovedvægten lagt på forandringer inden for samfundets institutioner, hvilket involverer begreber som demokratisering og teknologisering, der ifølge Fairclough breder sig mere og mere inden for områder af samfundet, hvor de tidligere slet ikke hørte til. Fx bliver myndigheder og borgere på overfladen "bedre venner", teatergængere bliver "kulturforbrugere", og de elektroniske medier bliver mere uformelle og mere præget af konversationsgenren.

I bogens sidste kapitel giver Fairclough os en klar og meget konkret anvisning på, hvordan man så kan gribe en diskursanalyse an; han giver råd om dataindsamlingen, en liste over hvilke træk i teksten man kan se på, og endelig lufter han en moralsk bekymring for, hvorvidt forskeren selv kan bestemme over sine undersøgelser og resultater – og over, hvordan disse evt. måtte blive brugt eller misbrugt af andre.

TRADITIONEN

Fairclough indleder som nævnt sin bog med at forholde sig til andre eksisterende former for diskursanalyse. Disse inddeler han i kritiske og ikke-kritiske – og *Discourse and Social Change* er en udvikling af den kritiske tradition. Men det er vel at mærke den angelsaksiske, kritiske tradition, han forholder sig til; det er altså ikke den kontinentale kritiske tradition inden for filosofi og sociologi. Han skriver i sin introduktion (s. 9): "*Kritisk* indebærer, at man påviser forbindelser og årsager, som er skjulte. (...) Det er i denne sammenhæng vigtigt at undgå et billede af diskursive forandringer som en envejs, top-down proces: der er kamp om struktureringen af tekster og de institutionelle diskurser, og folk kan modsætte sig eller moderere forandringer fra oven, såvel som at indrette sig efter dem" (egen oversættelse).

Fælles for de ikke-kritiske diskursanalyser (Sinclair & Coulthard, *Conversation Analysis*, Labov & Fanshel, Potter & Wetherell) er kort fortalt, at de ikke orienterer sig mod det sociale, fx har Sinclair & Coulthard i deres klasseværelsesanalyser ingen kritisk stillingtagen til "den naturaliserede praksis". Folkene bag *Conversation Analysis*, der til forskel fra Sinclair &

Coulthard understreger, at en diskurs er en proces og derfor lægger vægt på både fortolkning og produktion af tekster, kommer ligeledes til at give det fejlagtige indtryk, at kommunikation altid er harmonisk og præget af samarbejde. De glemmer (som de øvrige her nævnte) *magtbegrebet*, fx hvad en asymmetrisk fordeling af magt betyder for en samtale.

Kritisk lingvistik (Fowler, Kress, Hodge) lægger i slutningen af halvfjerdserne ud med at afvise to fremherskende dogmer i den lingvistiske forskning: sprogsystemet som autonomt og uafhængigt af sprogbrugen, samt adskillelsen af form fra indhold. Men det kritiske indhold i deres analyser er stadig meget firkantet – der er en tendens til at beskrive forholdet mellem træk i teksten og social betydning som direkte og gennemsigtigt. Altså en direkte “oversættelse” mellem et givent træk og en bestemt ideologisk betydning. Derudover ser man for meget på grammatik og ordforråd og glemmer, at også tekstens mere overordnede træk kan have ideologisk betydning – som fx kohærens og narrativ struktur. Endelig bliver de kritiseret for i for høj grad at lægge vægt på teksten som færdigt produkt og derved negliger fortolkningsprocessen.

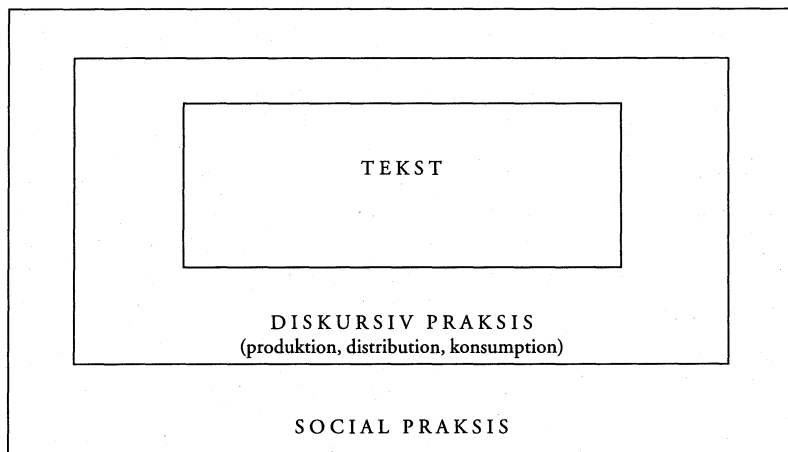
Den franske samfundsforsker Michel Pêcheux arbejdede på det samme projekt nogenlunde samtidigt med de kritiske lingvister i England, men med en anden vægtning. Hans styrke er, mener Fairclough, at han forener marxisme og lingvistiske tekstanalysemetoder og derved skaber en kritisk analyse, men svagheden ved Pêcheux’ metode er, at de lingvistiske analyser er utilfredsstillende. Pêcheux ser teksten som homogen, som et færdigt produkt, og ser blandt de sproglige træk kun de ideationelle (med Hallidays udtryk), dvs. de træk, der kommunikerer tekstens idé – og ikke de interpersonelle dimensioner (fx modalitet og politeness), som jo netop bidrager til en kortlægning af de sociale relationer og identiteter.

Både de kritiske lingvister og Michel Pêcheux beskæftiger sig med det forhold, at diskurs bidrager til *reproduktion*, derimod når de færreste til en forståelse af diskursens potentiale, når det gælder *transformeringen* af samfundet. Det sidste ved en underkendelse af, at subjekter ikke bare konstrueres, men også handler, gennem praksis. Subjekter opfattes i for høj grad som positionerede, i for ringe grad som agenter.

Det er på denne baggrund, at Fairclough udvikler *sit* bud på en diskursanalyse.

DEN TREDIMENSIONELLE FIGUR

Centralt i Faircloughs udgave af diskursanalysen står hans "tredimensionelle" figur:

Figur 1: Det tredimensionelle diskursbegreb

Denne meget enkle figur vil sikkert hjælpe nogle – som den hjalp mig – til at forstå, at enhver forekomst af diskurs, som før nævnt, på én gang er en tekst, en diskursiv praksis og en social praksis. Men hvad *er* den diskursive praksis egentlig i forhold til den sociale praksis? Når nu sprogbrugen ses som en social praksis (fx side 63), hvad er der så tilbage til den diskursive praksis? Meget forenklet kan man sige, at den *social* praksis altid vil være af enten diskursiv eller ikke-diskursiv art. Et eksempel: familien som institution er en del af den sociale virkelighed, og vores måde at leve i den på er et eksempel på en social praksis. Fordelingen af opgaver i husholdningen er således et led i familiens sociale praksis. Den er igen påvirket af de mere generelle, sociale strukturer, vi lever under; men den er samtidig – og det er det vigtige lige nu – også under påvirkning fra de diskursive praksisser i familien. De roller (identiteter), vi har i familien, er bestemt af den måde, vi er sammen på i sproget *i og uden for* familien.

Den *diskursive praksis* er altså den sprogliggjorte del af den sociale praksis. Men når det er så vigtigt at holde de to praksisformer adskilt, skyldes det jo netop Faircloughs pointe: at vi, hvis vi er opmærksomme på de sproglige praksisser, vi indgår i, ikke bare vil være i stand til at ændre disse,

men også de sociale praksisser, de er en del af. Sagt på en anden måde, så består den diskursive praksis i produktion, distribution og konsumtion af tekst (i den brede betydning af ordet). Den diskursive praksis er under konstant forandring, idet vi hele tiden møder en given tekst med andre bidder af tekster (jvf. fx Bakhtin, som Fairclough ofte henviser til) – tekster, som vi måske har fra andre diskursive praksisser.

Ved *social praksis* forstår Fairclough den politiske, økonomiske, kulturelle og ideologiske praksis, som den diskursive praksis på én gang er bestemt af og bestemmende for.

Denne måde at se diskursanalysens objekt på indebærer en integrering af tre analytiske traditioner, som for Fairclough alle er nødvendige for diskursanalysen:

- a) en tekstnær, lingvistisk analyse
- b) en mikrosociologisk tradition for at se social praksis som noget, mennesker aktivt producerer og tildeler betydning på basis af dagligdags erfaringer og procedurer
- c) en makrosociologisk tradition for at analysere social praksis i relation til de sociale strukturer

I analyseprocessen kalder han den første del (den tekstnære) for beskrivelse, de to næste, som omhandler den diskursive og den sociale praksis, kalder han fortolkning; dette sidste i erkendelse af, at den, der analyserer, altid selv bærer rundt på sine egne fortolkninger. Disse tre led skal ses som indlejrede i hinanden snarere end som *niveauer* i analysen.

Afslutningsvis bringer jeg for overblikkets skyld Faircloughs egen opstilling af udsagn, som han mener har en afgørende betydning for kritisk diskursanalyse. Listen afslutter kapitel 1 og lyder i min let forkortede oversættelse:

- 1) Objektet for analyse er lingvistiske tekster, som analyseres på deres egne betingelser (dvs. uden en forlods homogenisering af teksten). Man må være åben for de forskellige "stemmer" eller diskurser i teksten
- 2) Tekstproduktionsprocessen skal også analyseres, sådan at man undgår udelukkende at se teksten som et færdigt produkt. Analyse er i høj

grad en fortolkningsproces, bl.a. bestemt af fortolkerens egen, sociale baggrund

- 3) Tekster kan være heterogene og ambivalente, hvorfor man trækker på mange forskellige diskurstyper, både når man producerer og fortolker dem
- 4) Diskurs bliver studeret historisk og dynamisk med hensyn til skiftende diskurstyper, og med hensyn til, hvordan sådanne skift reflekterer og konstituerer andre processer i den sociale forandring
- 5) Diskurs er socialt konstrueret og konstituerer sociale subjekter, sociale relationer og systemer af viden og tro; studiet af diskurs fokuserer på dens ideologiske effekt
- 6) Diskursanalyse handler ikke bare om magtrelationer i diskursen (sådan som Conversation Analysis har gjort), men også om, hvordan magtrelationer og magtkampe skaber og transformerer et samfunds eller en institutions diskurspraksisser
- 7) Diskursanalyse drejer sig såvel om diskursens andel i den kreative transformering af ideologier og praksisser som dens rolle i sikringen af af disses reproduktion
- 8) Tekster bliver undersøgt både mht. den interpersonelle og ideationelle (se Halliday) funktion af sproget – både indholdstræk og formtræk analyseres

KONKLUSION

Fairclough gør bogen igennem flittigt brug af eksempler. Dels små tekstbidder – altid taget fra virkeligheden – til belysning af enkeltfænomener i analysen, dels større tekstuddrag, som analyseres grundigere, med inddragelse af flere værktøjer fra den samlede analyse. Han ser på reklamer, massemedier, lægekonsultationer, "bogen om babyen", politikersprog, konversation i hjemmet og meget mere.

Som sagt støtter han sig i høj grad til Hallidays funktionelle grammatik, hvilket på det tekstlige plan indebærer analyser af høflighed, kohæsion, ethos, modalitet, metafor, transitivitet, betydning, nominalisering m.m. På diskursplanet undersøger han så teksten for kohærens-fænomener, genre, intertekstualitet og interdiskursivitet; mens han til beskrivelsen af den sociale praksis i højere grad læser bag om teksten og ser på ideologiske og politiske effekter af diskursen.

Det er min vurdering, at såvel lingvister som samfundsforskere kan have glæde af bogen. Fokus er lagt på teksten, det er den, der er udgangspunktet for analysen. Fairclough analyserer ikke i særlig høj grad de ikke-diskursive processer, som hører en komplet analyse til. Man kan så afgøre med sig selv, om det gør bogen mest interessant for sprogfolk eller samfundsfagsfolk; jeg mener selv, at sammentænkningen af Hallidays funktionelle grammatik og den socialt orienterede diskursteori falder på et tørt sted inden for sprogforskningen.

Men Faircloughs teori er naturligvis ikke uden problemer. Som nævnt beskriver han sin metode som et forsøg på at bringe tre analysetraditioner sammen: tæt sproglig analyse, en mikrosociologisk fænomenologisk analyse og en makrosociologisk, som analyserer social praksis i forhold til de sociale strukturer. For mig at se lykkes projektet dog ikke helt; den mikrosociologiske analyse er mere nævnt end egentlig anvendt. I analysen af de diskursive praksisser kommer intertekstualitetsbegrebet således til at bære hele mikroniveaut i analysen; mens kropssprog, gestik og ikke mindst analysen af samtaledeletagernes egne fortolkninger af situationen stort set er udeladt. Således også analysen af begreber som rumbeherkelse; ting, som kræver en kvalitativ analyse for at komme op på bordet.

På den anden side er teoriens perspektiv *tekstens*; det er analysen af den, der driver bogen fremad, selv om Fairclough gerne selv ser sin teori som altomfattende. Er den ikke det, så fungerer den efter min mening alligevel som et meningsfuldt fundament for en sproglig analyse med et socialt perspektiv.

I sin introduktion udtrykker Fairclough håbet om, at hans bog vil overbevise sine læsere om, at kritisk diskursanalyse er en *interessant* form for analyse. Det lykkedes i mit tilfælde.